

Nekrologer

Aksel E. Christensen

11.9.1906 – 15.12.1981

Aksel E. Christensen forlod ved udgangen af september 1976 det professorat i historie ved Københavns Universitet som han havde beklædt siden 1948. Med en karakteristisk utålmodighed var han utilfreds med at reglerne krævede hans afgang med udgangen af den måned hvori han fyldte halvferds; han havde hellere villet gøre sin gavn semesteret ud. Men afgang fra universitetet var i øvrigt en personlig lettelse for ham. Han havde længe været naget helt personligt af universitetets betrængte situation, hele nedskæringspolitikken så brat den indledtes og så tankeløst den gennemførtes. Han følte et ansvar for en yngre generation af forskere og universitetslærere, og han så en risiko for at de lydigt ville acceptere den nye tingenes tilstand, hvad han fandt defaitistisk. Havde det været ham, skulle han nok have kæmpet, og ingen kunne overbevise ham om at heller ikke han ville have kunnet vinde. En af hans elever har træffende udtalt at han i denne sin revselse af samtiden mindede om en af profeterne i Det gamle Testamente. Bag vreden lå der en dyb tillid til den unge generation, bag det skråsikre standpunkt en levende fortrøstning til egne kræfter, til faget, ja i grunden til livet selv. En fortrøstning han nok altid havde haft og som aldrig forlod ham.

Afgang fra universitetet fejredes i øvrigt festligt. Den danske historiske Forening hvis formand han havde været siden 1964 dedicerede ham bind 76 af *Historisk Tidsskrift*. Det historiske Institut ved Københavns Universitet udgav et bind udvalgte afhandlinger af ham (*Danmark, Norden og Østersøen* 1976) med en fortegnelse over hans forfatterskab, som han havde sin fornøjelse af at gøre forældet straks ved bogens udgivelse. Og undervisningspligten i denne september måned opfyldtes ved nogle afskedsforelæsninger han holdt for fulde auditorier. Tre af dem handlede om danske gilder i middelalderen og sammenfattede en livstids forskning i dette emne. Den fjerde var et tilbageblik på de halvtreds år i hvilke Københavns Universitet havde været en del af hans verden. Ved udgivelsen (*Ret og magt i dansk middelalder* 1978) udvidedes denne forelæsning til en selvbiografisk skitse. Han behandlede sin sidste professortid under den provokerende titel *Professor uden pligter* og udtalte her bl.a.: »Det sidste tiår har universitetsforholdene ikke udviklet sig helt i overensstemmelse med, hvad der svarer til mine idealer for et universitet«, en sætning hvori ingen skal lade sig narre af den milde formulering. Han fortsatte med at sige, at nu efter studentepoprøret og det såkaldte professorvældes fald havde de ældre og de yngre på universitetet endnu ikke »helt« fundet hinanden og derfor »står universiteterne i fare for at blive ledet udefra af en administration og af politikere, der ikke forstår, og vist heller ikke altid har viljen til at forstå, hvad et levedygtigt universitet er. Dog, jeg er ikke i tvivl om, at den frie tanke og den frie forskning, der er en absolut betingelse for et universitet og et kultursamfund, ikke lader sig kue i det lange løb«. Her, over for truslen om at det sande

universitetsfolk skulle lade sig kue, beherskede han en vrede af gammeltestamentlige dimensioner. Selv om afgangsen var en personlig lettelse for ham, forlod han universitetet med et tungt hjerte.

Aksel E. Christensen var født i Bernstorffsminde i Brahetrolleborg sogn på Sydfyn og her tilbragte han hele sin barndom indtil han kom i Odense katedralskole. Hans fædrene slægt havde i generationer været fæstere under Arreskov; faderen var skomager og døde allerede i 1922. Det var ikke nogen nem opgave at bane vejen for den videbegærlige drengs lyst til bogen, skønt han naturligvis selv rådede over det vigtigste. Ud over sin særligt gode forstand havde han nogle gode fysiske kræfter og den stærke karakter der skulle til for at holde stædigt fast ved målet. Stedets præst og andenlærer hjalp ham, og han slugte alle bøger inden for rækkevidde, særligt hvad der havde med litteraturen, historien og naturforskningen at gøre. Han fik, og han skabte for sig selv, en rig opvækst og han var livet igennem stærkt knyttet til sin fynske hjemstavn.

Læreårene på universitetet fra 1926 til 1932 blev en række af begivenheder der udvidede hans horisont og kaldte på hans kræfter. En plan om at læse dansk som hovedfag opgav han i løbet af den første måned, men selv om det blev hans bifag lagde han et meget stort arbejde i det, og senere bevarede han sin interesse for nordisk litteratur og udviklede især sine sprogvidenskabelige færdigheder inden for de ældre nordiske sprog. Blandt historikerne var det Erik Arup og Aage Friis der formede ham; Knud Fabricius lærte den unge fynbo vist ikke meget af, selv om han naturligvis søgte hans undervisning i det omfang han skulle. Til Arup blev Aksel E. Christensen senere nært knyttet på det videnskabelige område, som den elev der mest udpræget forenede dyb anerkendelse med kvalificeret kritik, men i studieårene var det åbenbart Friis der betød mest for ham. Hans undervisning fandt han let at følge; den har endnu været mærket af Friis' begejstring for det store nye materiale han havde mellem hænder og den har introduceret de studerende til selvstændigt arkivarbejde. Til Arups undervisning befandt Aksel E. Christensen sig derimod oprindeligt i det tvetydige forhold at han fandt den blændende.

Økonomisk blev det hans redning at han efter de to første studieår fik kommunitetet og kom til at bo på Regensen. Det sikrede hans studier for en række år frem i tiden, og det bragte ham venner for livet. Aksel E. Christensen var på Regensen, hvad der i den jargon hedder billetmand (og vistnok indebærer en mangfoldighed af pligter); og han løste sine opgaver til sine ligestillede tilfredshed. Det var i dette miljø han i 1930 skrev sin guldmedaljeafhandling om nordiske gilder i senmiddelalderen, og det var et formål hvortil hele hans vennekreds ydede deres praktiske assistance med at hente bøger, skrive rent osv. så at Aksel E. (navnet stammer fra den tid) hele tiden kunne samle sig om det væsentlige og få opgaven afleveret til tiden, dvs. i sidste øjeblik. Vennerne var af andre fag og kunne vel ikke professionelt vurdere ham, men de vidste formodentlig noget vigtigere, nemlig at han – der allerede havde skrevet speciale (til Arup om den holstenske grev Gerhards forvaltning af det pantsatte Danmark) – havde gjort udfaldet af denne prisopgave til afgørende for sin fremtid. Cand.mag. kunne han blive uden den, men fik han medaljen skulle hans fremtid være videnskab, hvordan det så end skulle forme sig.

Videnskaben vandt. Guldmedaljen 1931 og embedseksamen 1932 gav Aksel E. Christensen, ganske vist ikke meget at leve af, men en række oplevelser og opgaver som han kastede sig ud i. Arup tildelte ham straks ved prisopgaven Stiftamtmand Regenburs Legat og Friis skaffede ham understøttelse til at han kunne deltage i det nordiske historikermøde i Helsingfors i sommeren 1931 (frugtbare penge der grundlagde Aksel E. Christensens halvhundredårige engagement i historikernes nordiske samarbejde). Og 1932 formidlede Knud Fabricius at Aksel E. Christensen blev stipendiat i efterårssemesteret ved Det baltiske Institut i Stockholm, hvor professor Eli F. Heckscher holdt et seminar om

Balticums økonomiske historie. Aksel E. Christensen valgte at bidrage med et foredrag om Øresundstoldregnskaberne, det der efter ændringer og tilføjelser tryktes i *Hansische Geschichtsblätter* Jg. 1934 (*Der handelsgeschichtliche Wert der Sundzollregister*) oversat af tidsskriftets redaktør Walther Vogel som Aksel E. Christensen traf på den internationale historikerkongres i Warszawa 1933 og med hvem han holdt sig i en nyttig forbindelse, indtil Vogels tidlige død i maj 1938. Kritikken af Øresundstoldregnskaberne, og af Nina Bangs tabellariske udgave af dem, var allerede sat ind da Aksel E. Christensen kom til Stockholm; fra dansk side var det sket med en skarp afhandling af Astrid Friis i *Historisk Tidsskrift* 1925. Det var blevet klart at Øresundstoldregnskaberne ikke kunne være det pålidelige grundlag for en handelsstatistik alle havde håbet på ved deres udgivelse; oplysningerne viste sig upålidelige hver gang det var muligt at kontrollere dem med registreringer af samme trafik andetsteds.

Aksel E. Christensen fattede nu, under Heckschers og Vogels inspiration, den dristige plan at udføre sandsynlighedsberegninger med hensyn til selve denne upålidelighed, udregne hvilken faktor Øresundstoldregnskabernes opgivelser skulle korrigeres med f.eks. for hver enkelt varegruppe til de forskellige tider. Karakteristisk for ham søgte han altså en vej til at opnå den nytteværdi af Øresundstoldregnskaberne som andre nu ellers ville være tilbøjelige til at frakende dem. Ved hjælp af konfrontationer med andre registre havde han iagttaget matematisk regelmæssige udsving i Øresundstoldregnskabernes oplysninger, afvigelser der – ud over individuelle uregelmæssigheder af mindre statistisk betydning – måtte opfattes som produkter af toldpolitikken, af selve toldoprævnings administrative teknik og af de økonomiske vilkår for handelsrejsernes gennemførelse til de forskellige tider. Afhandlingen i *Hansische Geschichtsblätter* slutter med at vise hen til en række ønskelige supplementter til tabelværkets første række, en generel håndskriftsbeskrivelse vedrørende registermaterialet med karakteristik af de almindelige principper for registrenes førelse, en udgave af de forskellige toldtariffer, en summarisk oversigt over provenuet generelt og fordelt på varegrupper og forskellige oversigter til belysning af selve fremgangsmåden ved fortoldningen ved Helsingør. Senere blev det overvejende forhold inden for søhandelens økonomiske og organisatoriske historie der optog ham; i sommeren 1937 studerede han tre måneder i Holland, og i 1941 kunne han udgive disputatsen *Dutch Trade to the Baltic about 1600. Studies in the Sound Toll Register and Dutch Shipping Records* (Studier i Sundtoldsregnskaberne og nederlandske handels- og notararkiver, som det hedder lidt mere præcist på dansk). Sjældent har en dansk disputats' undertitel »Studier« skullet tages mere alvorligt. Bogen var, ifølge forfatterens forord, ikke »a comprehensive and balanced monograph«, men kritiske analyser af enkelttilfælde, konfrontationer af samme fænomen i heterogent kildemateriale, altsammen med det formål at belyse dels den nederlandske Østersøhandel omkring 1600, dels Øresundstoldregnskabernes kildeværdi dertil. Det hollandske materiale belyste dels handelens økonomi og organisation, dels retsforholdet mellem skippere, redere og befragtere, og dannede grundlag for nogle metodisk interessante og sagligt ganske realistiske sandsynlighedsberegninger med hensyn til den nederlandske Østersøhandel omkring 1600, dens sammensætning og omfang samt ikke mindst de skibe der bar den.

Der skulle måske ikke megen tolerance til for at konstatere, at dette var et dristigt og konstruktivt forsøg på at nå til en videnskabeligt forsvarlig stillingtagen til først og fremmest Øresundstoldregnskaberne, men denne tolerance fandt han navnlig ikke hos *Historisk Tidsskrifts* anmelder, Astrid Friis, imod hvis vurdering af afhandlingen han gjorde indsigelse. Det afstedkom en polemisk meningsudveksling mellem de to så forskellige historikere der overskred eller i det mindste tangerede grænserne for det rimelige, hun arrogant, han frem for alt vred. Da de siden blev kolleger som professorer ved Københavns Universitet, begravede de heldigvis stridsøksen, måske under indflydelse af den noget ældre

Albert Olsen, måske fordi sporene efter striden mellem Arup og Aage Friis skræmte også dem.

Forud for disputatsen havde Aksel E. Christensen en ganske betydelig produktion. Straks efter embedseksamen havde han fået til opgave at udarbejde afsnittene om dansk handel samt dansk torve- og markedsvæsen i middelalderen til samleværket *Nordisk Kultur* (XVI 1934) og om Danmarks befolkning og bebyggelse i middelalderen (*Nordisk Kultur* II 1938). Særlig befolkningsafhandlingen er betydelig; den fortsætter og udvikler H. M. Velschows og Lauritz Weibulls beregninger (henholdsvis 1843 og 1916) af Danmarks middelalderlige folketal ud fra Hallandslisten i Kong Valdemars Jordebog med dens antal af *rustici* sat i forhold til kirketætheden, og især begrundes den en befolkningsforskydning i løbet af middelalderen fra Vest- til Østdanmark, på grundlag af en ny udnyttelse af kirkebyggeriets statistik (kirkeudvidelser, kirkenedlæggelser og dannelse af nye sogne), en opfattelse der i alt væsentligt siden er blevet stående uantastet. Han levede i disse år af forskelligt forefaldende arbejde, hvoraf dog noget kunne frugtbares videnskabeligt. Det gælder ikke mindst arbejdet med registeret til anden række af *Repertorium Diplomaticum Regni Danici Medieevalis* der gav ham et kildekendskab vedrørende dansk social og økonomisk historie i middelalderen der var altomfattende og som ligger til grund for mange af hans senere arbejder. Blandt disse må fremhæves et andet vellykket bestillingsarbejde, afsnittet om middelalderbyen i *København fra boplads til storby* I 1943 der endnu hører til de bedste behandlinger af dansk middelalderligt byvæsen. Samme år udkom første bind af den af Axel Nielsen redigerede *Industriens Historie i Danmark*, hvor Aksel E. Christensen kyndigt behandlede tiden indtil 1730.

1938 var han blevet undervisningsassistent ved Københavns Universitet (hos Erik Arup) og 1943 fik han et af de første stipendier som universitetsadjunkt, hvilket foruden forskning indebar forpligtelse til forelæsninger. Denne i og for sig tilfældige impuls afstedkom det værk der måske for eftertiden mere end noget andet vil tegne Aksel E. Christensens profil som historiker, *Kongemagt og aristokrati. Epoker i middelalderlig dansk statsopfattelse indtil unionstiden* (1945, ny udgave 1968). Også dette fik en ublid anmeldelse i *Historisk Tidsskrift* (11. række II, ved en anden Arup-elev, John Danstrup) der hæftede sig ved arbejdets (mange) saglige og formelle ufuldkommenheder, men ikke kunne forhindre at det i løbet af kort tid slog an som den originale analyse af grundlaget for den danske middelalderlige samfundsudvikling det var. Det er en ganske vist famlende, men frem for alt følsom analyse af alle de kilder, især fra Danmarks ældre middelalder, som tillader indsigt i, hvorledes riget byggedes op i stadig vekselvirkning med den europæiske kultursituation. Det satte med et slag den gamle debat om Danmarks eventuelle feudaliserings på ny fod, og det brillerede ved at kombinere analyse af meget forskelligartede kildekomplekser, retshistoriske, kirkehistoriske, socialhistoriske og politisk historiske på en måde som det ikke før var set. Det satte spørgsmålstejn ved mange etablerede meninger og diskuterede, på en måde der var lige så engagerende som den var kyndig, efter hvilke kriterier især levnene skulle tolkes (landskabslovene, kongebrevens arengaer og Saxo som levn er blot de mest fremragende eksempler). Det var i dette værk Aksel E. Christensen skrev sig ud af sin ungdommelige fascination af Arup, han der i studieårene havde blændet ham, historikeren der digtede over kendsgerningerne. Aksel E. Christensen blev en realist der i denne henseende ikke gav sin lærer noget efter, men han digtede ikke over kendsgerningerne, han digtede over kilderne eller rettere over deres ophavssituation.

Det professorembede der blev ledigt ved Knud Fabricius' afgang 1945 besattes med Astrid Friis, men efter konkurrence med Aksel E. Christensen. Særlig den ene af dennes konkurrenceforelæsninger (»Kongens Riger og Lande« under den tidligste danske enevælde, trykt i *Scandia* 1946) vidner om hans nu højt udviklede analytiske evner; det lykkes ham

i kort begreb at drage en forbindelse mellem det danske kongeriges struktur i middelalderen og den tidligt-moderne periode. Men det eftertragtede professorat fik han ikke. Da derpå Arups embede som Professor Rostgardianus i nordisk historie og antikviteter blev ledigt 1946, søgte Aksel E. Christensen det, men erklæredes ikke kvalificeret til det (hvad ganske vist heller ingen anden blev). Denne stilling sattes da i bero, og i stedet opsloges et ordinært professorat i historie ledigt, som Aksel E. Christensen søgte og fik. Han glemte aldrig, hvilken medfart han her havde fået, men ejede i øvrigt ikke anlæg for at lade ærgrelse forpæste sit sind. Til den professorgerning der nu åbnede sig for ham gik han ind med kræfter og ildhu.

Opnåelsen af professoratet danner epoke i hans forfatterskab. I sit tilbageblik 1976 udtrykte han lettelse over at det ikke var blevet til noget med et docentur i Århus i 1930'erne, for han følte sig ikke da skikket til at undervise og havde ikke opnået et tilstrækkeligt modent syn på den historiske videnskab. Det er nok misvisende, bl.a. for beskedent (om egne evner når mulighederne forelå), men rummer den sandhed at især hans første professorår var præget i ganske særlig grad af den personlige udviklingsproces, som læreren selv befandt sig i. Det mærkes f.eks. på hans bidrag til forhandlingerne ved Det nordiske Historikermøde i Åbo 1954 om stændersamfundets udvikling (*Det danske stændersamfundets epoker* der tryktes 1963 i Festskrift til Astrid Friis) og i endnu højere grad på den store opgave han påtog sig ved det følgende nordiske historikermøde (Århus 1957) at rapportere for Danmark om *Det nordiske Syn på Forbindelsen mellem Hansestæderne og Norden*.

Hanseshistorie var han jo fra tidligere tid fortrolig med, men opgaven krævede en stillingtagen på det generelle plan som var ny for ham. 1953 havde han til et belgisk samleværk skrevet en fornem fremstilling af Skånemarkedets historie (*La Foire de Scanie*, der tryktes i Recueils de la Société Jean Bodin V: La Foire), og nu præciserede han sin helhedsopfattelse af udviklingsgangen i den nordiske udenrigshandels middelalderlige historie, med rapporten og med afhandlingen *Scandinavia and the Advance of the Hanseatics* (Scandinavian Economic History Review V 1958) der fortsattes med foredraget *Über die Entwicklung der dänischen Städte von der Wikingerzeit bis zum 13. Jahrhundert* (Acta Visbyensia 1965) og afsluttedes, i det mindste foreløbigt, med *Birka uden frisere* (Handels- og Søfartsmuseets årbog 1966 der var festskrift til Knud Klem) og *Das Artlenburg-Privileg und der Ostseehandel Gotlands und Lübecks im 12. Jahrhundert* (tidsskriftet Nerthus 1969). Det var, og blev i tidens løb på særlig udtalt måde, hans stillingtagen til de hanseatiske historikers grundfæstede forestillinger om at Lübeck straks fra sin grundlæggelse ved det 12. århundredes midte havde indtaget den dominerende stilling i Østersøhandelen som alle var enige om at tilkende denne by ved midten af det 13. århundrede. Det var Fritz Rörigs store tese om Lübecks grundlæggelse ved et *Gründungsunternehmerkonsortium* af 24 storkøbmænd han gik til angreb på, men det ramte også Arups forestillinger om betydningen af frisernes handel i den tidlige middelalder, og det blev et stadig skarpere opgør med den udviklings-tanke han nu opfattede Arups økonomisk-historiske forfatterskab som udtryk for. Han hævdede overalt et hegenomi for nordisk skibsfart og nordisk søhandel i det 12. århundrede, der først tabtes til den tyske ekspansion hundrede år efter og da på en måde hvorved tyskerne overtog væsentlige elementer i ældre nordisk handels teknik og organisation. Mere eller mindre fine antydninger fra modstandere om, at der lå nationalisme bag hans standpunkter prellede ganske af på ham; for ham gjaldt det kriterierne for tolkning af kilderne i deres ophavssituation. Han håbede eller krævede at der skulle være enighed om, at kilder fra 12. ikke måtte tolkes i lys af vidnesbyrd fra 13. århundrede, men hans polemiske form blev ofte misforstået, når modparter af hans argumentation ville konstruere

et positivt modstandpunkt. At det gjaldt ham om accept af en negativ kritik alene, til en begyndelse, blev ikke altid klart.

Det første tiår efter professorudnævnelsen lagde undervisningen imidlertid beslag på hans bedste kræfter. Fra Arup overtog han det klassiske, obligatoriske kursus i historieforskningens metode og teknik, og han omskabte det efter sit eget hoved, ligesom han fik afgørende indflydelse på hvorledes en ny studieordning af 1948 førtes ud i livet (skønt han ganske vist ikke havde været med at udforme den). Hans undervisning, naturligvis især i metodekurset, var analytisk, men uden nogensinde at tabe syntesen af syne; intet lignede de glansnumre han i sin ungdom havde set Arup udføre, men ikke lært meget af; hans evne til at opstille og sondre mellem kriterierne for hvorledes kilderne må tolkes var suveræn derved at hvert eneste standpunkt samtidig med at det fastholdtes stadig var til diskussion. Han foretrak problemer på historieforskningens grænseområder, teser på filologisk, arkæologisk og historisk grundlag der kunne vurderes mod hinanden. Det var hans personlige forskningserfaring der bar undervisningen, hans fuldkomne åbenhed for kildernes muligheder der var dens stærkeste og mest varige indtryk. Da historieforskningen i Danmark i løbet af 1960'erne blev mere erkendelsesteoretisk bevidst, gjorde han kun langsomt denne udvikling med; historikerens avancerede slutninger på grundlag af det kildestof han havde slidt med, fandt han det nytteløst at teoretisere over; helhedsforestillinger som styrende i forskningsprocessen, når de ikke var direkte afledt af kildesituationen, afviste han med foragt; »modelforskning« var i hans sprogbrug et ukvemsord. Oprindeligt havde han som underviser været hæmmet af en tilbøjelighed til stammen, men han overvandt den ved en målbevidst indsats og blev i sine manddomsår en glimrende forelæser der kunne holde sin forsamling i ånde langt ud over det fastsatte tidsrum. Det skyldtes ham at ekskursioner blev et fast led i det historiske studium ved Københavns Universitet; selv var han i sit es i terrænet i det danske landskab som han elskede eller over for monumentet i det fremmede; her var den direkte konfrontation med det historiske vidnesbyrd, som han altid søgte, givet på forhånd; her var det tydeligere end ved skrivebordet, at vidnesbyrdet for at tolkes krævede alle vore evner. Han (og vi) glemte tid og sted.

Aksel E. Christensens andet tiår som professor førte ham ind i store administrative opgaver på universitetet. Han blev efter tur det filosofiske fakultets dekan i 1957-58, 1960 valgtes han til konsistorium hvor han sad til 1969, de sidste fem år tillige i dets forretningsudvalg. Han fik en stor indflydelse og vandt megen respekt om sig i universitetets almindelige styrelse. Han var en glimrende forhandler, altid strengt saglig og, afhængigt af sagen og situationen, med en nøje afpasset blanding af mildhed og kraft. Som administrator var han dygtig og myndig. 1964-70 var han forstander for det historiske institut ved universitetet og altså leder af dets forvaltning i den periode hvor studentertallet voksede fra ca. 150 til ca. 1500 og hvor lærerstaben forøgedes fra fire-fem professorer med hver sin lektor og et skiftende antal undervisningsassistenter, til 7 professorer og godt 30 fastansatte yngre lærere. At en sådan hastig ekspansion ikke kan forløbe harmonisk, siger sig selv; selv om bevillingerne forøgedes, kom de ofte lige et års tid for sent til at kunne nyttiggøres helt rigtigt til de formål der hastigt præsenterede sig som nødvendigheder. Forstanderens indflydelse havde sine begrænsninger, men to træk af ekspansionens forløb i det historiske studium skyldtes på en karakteristisk måde særligt ham. At medlemmer af lærerstaben, hvor behov gjordes, satte regler til side og gjorde et ekstra stykke arbejde for at få tingene klaret, var for ham noget ganske naturligt (et kendetegn på universitetet som den lystbetonede arbejdsplads det skulle være), han sparede ingen, navnlig ikke sig selv. Og at forholdet til de studerende var godt. Det havde været vel etableret, med faste forhandlinger nogle gange om året siden slutningen af halvtredserne, og det forblev en uskadt forhandlingsmulighed alle uenigheder til trods gennem hele studenteroprørets periode. Selv var han

på grund af sygdom borte fra universitetet under selve oprøret. Han mente altid siden, på en karakteristisk måde, at de unge og yngre lærere i grunden var ringere skikket til at drive forhandlingerne med de studerende, og han havde ingen respekt for de kræfter der organiserede de yngre læreres universitetspolitiske indsats efter retningslinjer der stammede fra deres fagforening.

Aksel E. Christensen havde hele sit liv været en kæmpende natur, og det kunne ikke undgås at hans administration tog sig egenrådige ud. At der organiseredes et selvstændigt institut både for samtidshistorie og for økonomisk historie, var bl.a. udtryk for at ikke alle hans kolleger ønskede at være under hans myndighed. Og selv om hans tålmodighed i en forhandlingssituation kunne være ubegrænset, og hans smidighed over for andres standpunkter forbløffende, så længe der var et eller andet resultat eller dog fortsatte forhandlinger i udsigt – så var der dog en grænse. På den anden side af den gik han ikke, han blokerede, stivnede, blev stejl. I intet universitetsanliggende har dette vist sig tydeligere, både smidigheden i forhandlingerne og den afsluttende blokade over for overmagten, end i sagen om de islandske håndskrifers udlevering. Han var 1961-72 den ene af universitetets eforer for Den Arnemagnæanske Stiftelse og modarbejdede af al kraft det retsbrud han så i det politiske krav om håndskrifternes udlevering til Island; af sagens forløb har han i 1976 givet et kort rids (*Ret og magt i dansk middelalder* s. 92 f. – at bogens og forelæsningsens tema blev netop ret over for magt, er direkte foranlediget af håndskriftsagen). Da han og universitetet tabte til overmagten, ville han for enhver pris at det skulle blive klart, at nederlaget skyldtes modpartens overmagt.

De krævende administrative opgaver fremmede naturligvis ikke videnskaben, men Aksel E. Christensen havde opøvet en meget betydelig arbejdsmæssig økonomi; i sin ungdom havde han for sig selv skitseret et stort forskningsprojekt om Danmarks sociale og økonomiske historie i forhold til den civiliserede omverden i den ældre middelalder. Enkelte brikker af denne mosaik kunne han fra tid til anden præsentere. Fornemst blandt dem er måske afhandlingen *Mellem vikingetid og Valdemarstid* der var et foredrag i Historisk Samfund 1959 og tryktes i Historisk Tidsskrift 12. r. II 1966. Poul Nørlund havde i 1945 da de mødtes tilfældigt kort efter udgivelsen af *Kongemagt og aristokrati* spurgt ham hvorfor han ikke havde taget hensyn til Trelleborg, og han havde måttet svare at han kunne ikke placere dette anlæg. Nu begyndte et svar at kunne skitseres, et første forsøg på at forstå hvorledes det var gået til at Danmark i 900- og 1000-tallet havde kunnet råde over en teknisk kultur og en social-militær organisation på det niveau som vikingeborgene bevidnede.

En fagfælle Aksel E. Christensen beundrede meget og lod sig inspirere af, både i sine sociale studier over dansk middelalder og nu specifikt i sine vikingetidsstudier, var Sture Bolin. Den nekrolog han skrev over ham i Historisk Tidsskrift viser hvor godt han forstod ham. Det var måske den matematisk anlagte tilgang til emnerne, der tiltalte ham, men det har også været denne forskers fantasi – den tøjlede fantasi var et af Aksel E. Christensens yndlingsudtryk og det repræsenterer måske et af hans mest udprægede videnskabelige idealer. Bolins numismatiske studier havde ført ham til at fremlægge en af de mest centrale indsigelser imod Henri Pirenne's tese om kulturudviklingen fra oldtid til middelalder, og det var en kritik der havde vist hen til en særlig kulturel betydning for netop Norden og Østersøområdet i denne tidlige periode. Aksel E. Christensen kom til at fylde dette billede ud med en række fint afstemte enkeltheder der trak dette perspektiv endnu klarere op, dette hører utvivlsomt til hans store videnskabelige bedrifter og konsekvenserne er endnu ikke fuldt erkendt i forskningen. 1969 udkom bogen *Vikingetidens Danmark paa oldhistorisk baggrund*, oprindelig forelæsninger, om samme emnekreds hvori nu også inddrogtes hvad der plejede at kaldes forhistorie, men her betegnedes som oldhistorie. Bogen er blevet kritiseret af arkæologer for ikke at være fuldt a jour med de nyeste arkæologiske resultater (et meget

vanskeligt krav at honorere i praksis for en ikke-arkæolog, ja for en arkæolog selv), og det blev antydnet at han ikke rigtig havde forstået de problemstillinger moderne vikingetidsarkæologer arbejder under. Bogens ærinde kom næppe fuldt til sin ret, at prøve historieforskningens, arkæologiens, filologiens og eventuelt andre videnskabers grundforestillinger mod hinanden, således som de viste sig i deres forventninger til vikingetidsforskningen.

I faglige sammenslutninger og lærde selskaber var Aksel E. Christensen en engageret deltager. Han stod i levende forbindelse med de fleste betydelige historikere i Skandinavien og det var ham en stor personlig tilfredsstillelse i 1971 at være vært på universitetets vegne for Det nordiske Historikermøde i København. Et af rapportemnerne, den nordiske adel i senmiddelalderen, med undertitlen: struktur, funktioner og internordiske relationer, havde tillige hans store faglige interesse og han deltog meget aktivt både i rapporternes tilrettelægning for trykken og i mødets forhandlinger.

I sine sidste aktive professorår påtog Aksel E. Christensen sig at være redaktør sammen med H. P. Clausen og Svend Ellehøj af en ny Danmarks Historie til universitetsbrug som skulle udsendes på forlaget Gyldendal. I første bind der udkom 1977 har han selv skrevet afsnittet fra 1042 til 1241, en fortættet kildediskussion og forskningskritik der stiller store krav til læseren, især kræver hans villighed til at acceptere at det er den mest muligt fordomsfri kildeanalyse med henblik på at finde de bedst egnede udgangspunkter for syntesedannelse, som det frem for alt drejer sig om. Særlig i skildringen af Valdemarstiden repræsenterer fremstillingen en fortsættelse og et supplement i forhold til *Kongemagt og aristokrati*, men tillige på vigtige punkter en diskret, men umiskendelig justering.

Ved sin død var han midt i arbejdet med en stort anlagt unionshistorie, hvis første bind *Kalmarunionen og nordisk politik 1319-1439* udkom i 1980, og hvis andet bind var under forberedelse. Han havde tidligere givet centrale bidrag til unionsforskningen, mest perspektivrigt måske i afhandlingen *Erik af Pommerns danske kongemagt* (Scandia 1952) hvor han ved en dybtgående analyse af akterne havde afdækket de centrale statsretlige og politiske konfliktspørgsmål der verserede mellem kong Erik og hans modstandere. Et andet vigtigt forstadium til unionsbogen udgør foredraget *De nordiske kongeskitser 1319* som han holdt ved det nordiske historikermøde i Helsingfors 1967. Bogen er et stort anlagt forsøg på at tolke de politiske problemstillinger ikke kun mellem, men også inden for de nordiske folk hver for sig, således at der opnås klarere indsigt i samspillet mellem statsret og politik, begge disse adskilte verdener i ideologisk udvikling og med lejlighedsvis teoretisk og praktisk kontakt med hinanden. I arbejdet indgår en undersøgelse af unionskongernes anvendelse af deres forskellige segl, der på afgørende måde indgår i argumentationen. Fremhæves som forskningsmæssig bedrift må et nyt forslag til rekonstruktion af problematik og begivenhedsforløb ved selve Kalmarmødet juni-juli 1397.

Syntesen havde han tilstræbt lige siden disputatsen. Det hedder i dennes forord om bogens almindelige beskaffenhed:

»Through the loose and desultory composition and the uneven presentment with its greater and smaller results it is my hope that the reader may also trace a certain synthesis – not to be understood as a final main conclusion, but as a leading idea«.

De mange læsere Aksel E. Christensen fik i sin senere, omfattende og alment tilgængelige produktion vil formentlig ikke have vanskeligt ved i den fremmede sprogdragt at genkende formuleringer der altid var karakteristiske for ham, en løs og springende komposition, en ujævn fremstilling, og først og fremmest syntesen forstået ikke som en endegyldig, altomfattende konklusion, men som en ledende idé. At finde og følge en ledende idé gennem et væsentligt og vanskeligt kompleks af kilder og forskning var det mål han ofte stræbte efter og nåede.

Det var ikke tilfældigt at han som motto for sin guldmedaljeafhandling havde sat et citat af Ålborg Guds Legems Lavs skrå 1441, »intet er fagrere og bedre end at øves og omgænges i gode mænds samfund«. Han vendte ved senere lejligheder ofte tilbage til det, sidst ved forelæsningerne i 1976, og ordene stod tydeligt nok for ham som mottoet over hans liv. Således som hans kildeforskning søgte at finde sikre udgangspunkter for bestemmelse af funktioner i den fortidige virkelighed, således opfattede han også historikerens arbejde i nutiden som en funktion. For sine yngre medarbejdere blev han en stadig inspiration; hvad hans undervisning eller foredrag kunne rumme af tilskyndelser, kan f.eks. ses af foredraget *Problemer vedrørende adel og hovedgaarde i dansk senmiddelalder* holdt forskellige steder i 1949 og 1950, men først trykt i 1976 (Danmark, Norden og Østersøen); her ligger kimen til megen af den forskning som Erling Ladewig Petersen, Erik Ulsig og Troels Dahlerup siden udførte i praksis.

Aksel E. Christensen var taknemmelig da en kreds af elever og kolleger ved hans tresårsdag i 1966 tilegnede ham et bind *Middelalderstudier* og han var glad og stolt over sine elevs store og små videnskabelige præstationer, når de kom frem. Han lagde aldrig skjul på at kontakten med de unge betød noget afgørende for ham selv. Trods modgang som han ikke glemte, ville han vist selv have betegnet sin videnskabelige tilværelse som lykkelig. Lykken bestod da i hans overbevisning om at have fået sit ønske opfyldt, at have øvedes og omgængedes i gode mænds samfund.

Kai Hørby

Władysław Czapliński

3.10.1905–17.8.1981

Władysław Czapliński var søn af en dommer i Tarnów i Galizien. Han studerede ved universitetet i Kraków, hvor han 1927 erhvervede sin doktorgrad og 1938 habiliterede sig. Hans vejleder og livslange inspirator var Władysław Konopczyński (1880-1952). Czapliński fik ikke ansættelse ved Det jagiellonske universitet før krigen og sparede derved for den skæbne nazisterne beredte staben i koncentrationslejren Sachsenhausen. Han deltog i den hemmelige undervisning, som videreførtes i alle krigsårene med alvorlig risiko for deltagerne. I januar 1946 blev Czapliński udnævnt til professor i nyere historie ved universitetet i Wrocław (Breslau), hvor han under vanskelige forhold opbyggede sin lærestol i den ødelagte by, der nu var polsk.

Czapliński's hovedinteresse var 1600-tallets Polen, det parlamentariske liv omkring sejmen, Vasa-kongerne, især Władysław IV (1632-48), Østersøpolitik samt kultur- og litteraturhistorie. Her må især nævnes den nye standardudgave af Jan Chrysostomus Paseks også her i landet kendte memoirer (H. Ilsø: *Udlændinges rejser i Danmark*, 1963, nr. 71) og den historiske baggrund for H. Sienkiewicz' populære romaner fra 1650'ernes krige.

Czapliński var en ægte polsk patriot med solid kirkelig forankring. Han sparede ikke sig selv i vanskelige stunder og havde også haft visse vanskeligheder i begyndelsen af 1950'erne, men mod slutningen af sit liv kunne han glæde sig over anerkendelse og officielle udmærkelser. Et godt indtryk af den almene agtelse Czapliński nød, får man af to udførlige nekrologer skrevet af fagfællerne J. Tazbir og J. A. Gierowski i det officøse *Kultura* (38/1981) og det katolske *Tygodnik Powszechny* (43/1981).

Siden 1974 var Czapliński medlem af Det kgl. danske Videnskabernes Selskab. Denne tilknytning til Danmark var grundlagt ved et studieophold i København midt i 1930'erne, hvor han på Rigsarkivet havde samlet materiale bl.a. vedr. de polske hjælpetroppers ophold her 1658-59. I løbet af en mere end 40-årig periode skrev han en række afhandlinger om 15-